

ЩОДО ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПРАКТИКА УКРАЇНИ

REGARDING THE POWERS OF BODIES OF CONSTITUTIONAL JURISDICTION: EUROPEAN EXPERIENCE AND PRACTICE IN UKRAINE

Власюк Є.М., аспірант кафедри конституційного права

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті здійснено комплексний аналіз повноважень органів конституційної юрисдикції в різних європейських країнах та порівняння з українською практикою. Дослідження включає вивчення різних моделей конституційного контролю, їхні особливості та ефективність у забезпеченні верховенства конституції, захисту основоположних прав і свобод громадян, а також підтримки правового порядку. Європейський досвід конституційної юрисдикції характеризується багатогранністю підходів, що варіюються від спеціалізованих конституційних судів у таких країнах, як Німеччина, Італія та Іспанія, до загальних судів з повноваженнями конституційного контролю у Скандинавських країнах, таких як Норвегія, Фінляндія та Швеція. Цей підхід дозволяє адаптувати конституційний контроль до національних особливостей кожної правової системи, забезпечуючи при цьому ефективність і результативність у досягненні поставлених цілей.

В Україні конституційна юрисдикція здійснюється Конституційним Судом, який відповідає загальноприйнятим європейським стандартам.

Стаття також підкреслює важливість інтерпретаційної діяльності органів конституційної юрисдикції та їхню роль у вирішенні конфліктів компетенцій між різними гілками влади. Особливу увагу приділено аналізу практики вирішення конституційних конфліктів та захисту прав людини в умовах демократичної правової держави. Висвітлено особливості правової регламентації конституційної юрисдикції в європейських країнах, включаючи положення про судовий контроль за конституційністю законодавчих актів та неписані конституційні принципи.

У статті робиться висновок про необхідність подальшого вивчення європейського досвіду для вдосконалення української системи конституційної юрисдикції. Загалом, дослідження підкреслює значення конституційної юрисдикції як важливого інструменту зміцнення демократії та верховенства права, а також сприяє розвитку правової держави в Україні через адаптацію найкращих європейських практик.

Ключові слова: конституційна юрисдикція, Конституційний Суд України, Державна Рада, Федеральний суд, Конституція, модель європейської конституційної юрисдикції, Кельзен, парламент.

The article provides a comprehensive analysis of the powers of constitutional jurisdiction bodies in various European countries and a comparison with Ukrainian practice. The study includes the study of various models of constitutional control, their features and effectiveness in ensuring the supremacy of the constitution, the protection of the fundamental rights and freedoms of citizens, as well as the maintenance of the legal order. The European experience of constitutional jurisdiction is characterised by a multifaceted approach, ranging from specialised constitutional courts in countries such as Germany, Italy, and Spain to general courts with powers of constitutional review in Scandinavian countries such as Norway, Finland, and Sweden. This approach makes it possible to adapt constitutional control to the national characteristics of each legal system while ensuring efficiency and effectiveness in achieving the set goals.

In Ukraine, constitutional jurisdiction is exercised by the Constitutional Court, which meets generally accepted European standards.

The article also emphasises the importance of the interpretative activity of the bodies of constitutional jurisdiction and their role in resolving conflicts of competence between different branches of government. Particular attention is paid to the analysis of the practice of resolving constitutional conflicts and protecting human rights in the conditions of a democratic legal state. Features of the legal regulation of constitutional jurisdiction in European countries are highlighted, including provisions on judicial control over the constitutionality of legislative acts and unwritten constitutional principles.

The article concludes with the need for further study of the European experience in order to improve the Ukrainian system of constitutional jurisdiction. In general, the study emphasizes the importance of constitutional jurisdiction as an important tool for strengthening democracy and the rule of law and also contributes to the development of the rule of law in Ukraine through the adaptation of the best European practices.

Key words: constitutional jurisdiction, Constitutional Court of Ukraine, State Council, Federal Court, Constitution, model of European constitutional jurisdiction, Kelsen, parliament.

Постановка проблеми. Генеза становлення органів конституційної юрисдикції була та залишається фокусом уваги видатних закордонних та вітчизняних науковців, а умови формування, функціональне призначення, порядок та сфера компетенції таких органів, особливо у турбулентні політичні часи, щоразу викликає жвавий інтерес серед можновладців, представників громадянського суспільства, практикуючих юристів тощо. Сфера визначених законом повноважень органів у системі конституційної юрисдикції потребує детального концептуального, нормотворчого та практичного осмислення, адже ефективна реалізація компетенції такими органами є фундаментальною основою для ефективної діяльності усієї системи органів влади, в незалежності від країни походження, економічних та/або політичних передумов, форми правління тощо. Для України, яку позиціонують на Заході як країну «молодого демократії» питання забезпечення безперебійного функціонування органів конституційної юрисдикції є есенційним завданням, яке, в умовах триваючої повномасштабної війни та продовженням реалізації євроінте-

граційного курсу, набуває нових сенсів. У цьому контексті вітчизняна практика реалізації органами конституційної юрисдикції своїх повноважень і досвід європейських країн у розрізі реалізації покладених законом завдань перед релевантними органами є важливим доктринальним, нормотворчим та практичним базисом, який формує усю візію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання повноважень органів конституційної юрисдикції в країнах Європи та України є фокусом наукових інтересів багатьох закордонних та вітчизняних вчених, серед яких Ю. Барабаш, С. Різник, З. Кравцова, О. Марцеляк, М. Мельник, Н. Мішин, Є. Черняк, С. Шевчук, С. Цимбалістий, О. Росоляк, Т. Цимбалістий, О. Бориславська, М. Савчин, А. Селіванова, І. Сліденко, П. Стецюк, В. Тихий та інші. Беручи до уваги теоретичні напрацювання у цій сфері висококваліфікованими спеціалістами, сучасна доктрина конституціоналізму у контексті означення чітких повноважень органів конституційної юрисдикції у Європі та в Україні потребує нового осмислення, а тому метою

цієї статті є надання загальної характеристики компетенції органів конституційної юрисдикції та виявлення відповідних закономірностей.

Вклад основного матеріалу. Слід зазначити, що пріоритетним завданням усіх правових держав з розвиненим рівнем громадянського суспільства є забезпечення верховенства конституції. Конституція, яка обмежує державну владу, закріплює основи організації та діяльності її вищих органів, визначає їх компетенцію, встановлює основоположні права, свободи та свободи людини та, між іншим, встановлює межі державного втручання в особисте життя, а також визначає фундаментальні конституційні принципи. Свавілья з боку держави та посягання на базові принципи, які визначаються конституцією – основним законом країни – досі залишаються головними викликами у життєдіяльності сучасного суспільства.

У цьому розрізі слід наголосити, що ідея організації конституційної юрисдикції з'явилась одразу з прийняттям перших конституцій світу. Французький політичний діяч Еммануель-Жозеф Сієс висунув ідею створення спеціального конституційного журі, до компетенції якого б входило розгляд законодавчих актів у революційній Франції та скасування останніх у разі їхньої невідповідності конституції. Конституція Франції від 1799 року містила положення про перевірку законів на предмет їх конституційності охоронним сенатом [4, с. 97–98].

Задля повноцінного розуміння відповіді на питання щодо важливості взагалі існування органів конституційної юрисдикції раціональним є звернення до наукового спадку австрійського науковця та прибічника теорії правового позитивізму Ганса Кельзена, який по праву вважається «батьком» та ідейним натхненником запровадження європейської моделі конституційної юрисдикції [10, с. 79].

За позицією Г. Кельзена, основним елементом, який забезпечує єдність і правильне функціонування всієї правової системи, є уніфікований орган для конституційного контролю законів. Відповідно до його наукових умовиводів, цим органом повинен бути Конституційний Суд. Це свідчить про те, що Г. Кельзен вважав, що створення такого органу сприятиме забезпеченню дотримання конституційного правопорядку та запобіганню зловживанням влади з боку держави [11, с. 239–240].

Аргументуючи необхідність створення єдиного органу конституційної юрисдикції у формі Конституційного Суду для забезпечення захисту конституції, він вказував на декілька факторів. По-перше, він наголошував на тому, що для існування та ефективного функціонування конституційного правопорядку необхідна логічна єдність, яку можна досягти шляхом відповідності всіх нормативно-правових актів Конституції як закону найвищої юридичної сили. Другий аспект, на який він звертав увагу, полягав у тому, що під час виконання своїх повноважень та виконання конституційних завдань вищі державні органи можуть увійти в конфлікт, а їхні правові акти можуть суперечити Конституції. Отже, Конституційний Суд має завдання вирішувати такі конфлікти стосовно компетенції державних органів та встановлювати невідповідність виданих ними правових актів, якщо вони суперечать Конституції, тобто виконувати функції «негативного законодавця» [10, с. 79].

Згідно з Г. Кельзеном, конституційний суд є державним органом, що відрізняється від загальних судів як за своїм місцем у системі державних органів, так і за своєю функціональністю. Щодо третього аспекту, це виявляється в його ролі у захисті парламентської меншості від парламентської більшості, яке полягає у контролі за останньою та запобіганні її зловживанням [3, с. 133]. Іншими словами, якщо суть демократії розглядається не як диктат більшості, а як постійні узгодження між різними соціальними групами, що представлені в парламенті як більшість та меншість, і які ґрунтуються на такому суспільному

балансі, то Конституційний Суд виявляється найбільш відповідним органом для реалізації цієї концепції.

Фактично, у XX столітті ідеї створення спеціального органу, який здійснював би контроль за дотриманням конституції, були поширені серед усіх провідних країн тодішнього світу, а тому не є дивним появу таких спеціалізованих судів в країнах Європи: їхнє існування було передбачено повоевними конституціями Федеративної Республіки Німеччина та Італії, конституціями Іспанії та Португалії і, зрештою, основними законами посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи.

Базисним, пріоритетним завданням органів конституційної юрисдикції був розгляд питань, що стосуються визначення конституційності або неконституційності актів національного законодавства, а також тлумачення положень самої конституції. Разом з тим, у контексті повноважень органів конституційної юрисдикції у Європі, можна виокремити також додаткові функції, які покликані забезпечити баланс у системі поділу державної влади.

Так, прикладом може слугувати досвід Італії, Іспанії, ФРН, Франції, де орган конституційної юрисдикції – Конституційний суд – вирішує конституційні конфлікти між вищими органами держави. Окрім цього, конституційні суди в Іспанії та ФРН вирішують конфлікти між територіальними одиницями у складі держав. Конституційний суд Австрії наділений повноваженнями контролю за виборчим процесом в державі, а також має компетенцію і питаннях проведення референдумів.

Разом з тим, важливо зазначити, що не усі країни Європи пішли шляхом утворення спеціалізованих органів конституційної юрисдикції. Так, країни Північної Європи, Швейцарія, Нідерланди мають відмінний від інших порядок регуляції цієї сфери.

В умовах європейської моделі конституціоналізму особлива роль конституційної юрисдикції визначається кількома ключовими факторами. По-перше, європейська модель конституціоналізму спирається на писану конституцію, яка вважається основним законом народу і потребує належного юридичного захисту. У цьому контексті це відрізняє європейську континентальну модель від англо-американської правової моделі [4, с. 98].

Таким чином, конституційна юрисдикція у Європі забезпечує пріоритетність і захист конституції як головного юридичного документу, зосереджуючись не тільки на положеннях цього акта, але й на конституційному устрої та цінностях, що лежать в основі цієї конституції. Фактично, основним та пріоритетним завданням органів конституційної юрисдикції у європейських країнах є вирішення питань конституційності законів та інших правових актів, що сприяє досягненню вказаних цілей. Важливою є також інтерпретаційна та інша діяльність цих органів в європейських державах.

Другий фактор, про який також слід зазначити у контексті європейської моделі конституціоналізму, пов'язаний з інститутом парламентаризму. Він передбачає провідну роль законодавчих органів (парламентів) не тільки у законотворенні, але й у формуванні урядів та контролі за діяльністю таких урядів у країні. Тому вирішення питань про конституційність законів у європейській моделі конституціоналізму має важливе значення для недопущення парламентського свавілля та узурпації усієї влади. Задля аналізу повноважень органів конституційної юрисдикції країн Європи пропонується взяти низку країн [3, с. 133].

У контексті розподілу компетенцій органів конституційної юрисдикції у Швейцарській Конфедерації, можемо зазначити наступне. Так, відповідно до сучасної Конституції Швейцарії є заборона для суддів втручатися у федеральне законодавство. Проте, Швейцарія є однією з країн, де Федеральний суд вже з XIX століття отримав повноваження проводити судовий контроль за конституційністю кантонального законодавства. Причиною цього було те,

що Федеральна Конституція могла набути легітимності і авторитету серед мешканців кантону лише тоді, коли вони (мешканці) мали можливість вимагати компенсації за порушення конституції. Вважалося, що захист Конституції вищим судом є «демократичним правом, спрямованим на захист людей від зловживання кантональною владою» [2, с. 619–620].

Окрім цього, у швейцарській судовій системі функціонує також Верховний Суд, який відповідно до закону наділений низкою повноважень, які відповідають за своєю природою конституційній юрисдикції. Так, прикладом є наділена компетенція Верховного суду тлумачити федеральні закони для забезпечення їх відповідальності положенням Конституції. На додаток до цього, у деяких випадках рішення Вищого апеляційного суду у Швейцарії щодо порушення конституційних прав осіб можна оскаржити саме у Федеральному Верховному Суді. До сфери «конституційних» компетенцій Федерального Верховного Суду також можна навести правомочність розглядати справи про конфлікти компетенцій між федеральними та кантональними органами влади, публічно-правові суперечки між федеральним урядом і кантонами (в тому числі між самими кантонами), а також питання відповідальності міністрів федерального уряду та федеральних суддів [1, с. 43].

Швейцарська Конфедерація не єдиний приклад розмежування «конституційних» компетенцій серед інших органів влади, не утворюючи спеціалізованого органу. Так, такі унікальності у розподіленні конституційних юрисдикційних повноважень зустрічається, наприклад, в країнах Балтії та Північної Європи. Як приклад, у конституціях Фінляндії, Естонії та Швеції закріплені положення, за якими конституційність законодавчих актів у вищезазначених країнах контролюється загальними судами. Цікавим є те, що у конституційних актах Данії, Норвегії або Ісландії таких положень немає, але судовий конституційний контроль вважається неписаним конституційним принципом.

Як слушно зазначає науковець О. Бориславська, фактичне відношення до реалізації конституційної юрисдикції відрізняється по країнам: датські, фінські та шведські суди неохоче реалізують перевірку відповідності актів національного законодавства до національних конституцій, у той час як у Ісландії судова активність лише набирає обертів [4, с. 100–101].

Щодо Естонської Республіки, то в силу статті 15 Конституції, суд дотримується Конституції та визнає такими, що не відповідають Конституції, будь-який закон, інший правовий акт або дія, якими порушуються встановлені Конституцією права та свободи або які іншим чином суперечать Конституції. Окрім цього, відповідно до статті 17 Конституції Естонської Республіки, якщо рійгікогу (однопалатний законодавчий представницький орган) повторно приймає без змін закон, повернутий Президентом Республіки, то Голова держави може звернутися до Державного суду з пропозицією визнати закон таким, що суперечить Конституції. Якщо Державний суд визнає закон таким, що відповідає Конституції, Президент Республіки проголошує закон [7].

Іншим цікавим прикладом є правова система Королівства Нідерландів, адже відповідно до статті 120 Конституції цієї держави конституційність актів національного законодавчого органу – парламенту та договорів не може бути об'єктом судового контролю. Разом з тим, відповідно до статті 94 Конституції, закони не можуть застосовуватися у разі, якщо таке застосування суперечить міжнародним договорам Нідерландів, які відповідним чином ратифіковані державою. Таким чином, нідерландські суди не повинні застосовувати акт парламенту, якщо норми акту суперечать нормам міжнародного права, проте можуть застосовувати його тоді, коли той самий акт або окремі його положення суперечать Конституції [8].

Повертаючись до практичної складової цього питання, то реалізація вищезгаданих статей Конституції здійснюється через структурні елементи судової системи країни. Разом з тим, своєрідний попередній контроль (зокрема й на відповідність нормам, які закріплені у Конституції) за актами парламенту реалізує постійно діюча Державна рада, яка є консультативним органом і складається із представників королівської родини та осіб з релевантним політичним чи військовим досвідом. Таким чином, нідерландська правова система не містить органу конституційної юрисдикції, однак Державній Раді, так само як і загальним судам делеговані деякі «конституційні» повноваження.

У усій цій варіативності розподілу повноважень органів конституційної юрисдикції у Європі, важкими зосередитися на українському практичному досвіді та означити основоположні аспекти, які характеризують стан та перспективи розвитку конституційної юрисдикції в цій країні.

Так само як і в багатьох інших країнах, основоположний акт держави закріплює за спеціалізованими органами повноваження у питаннях конституційної юрисдикції. Так, законодавець чітко визначає національний орган конституційної юрисдикції в Україні, оскільки в силу статті 147 Конституції України єдиним органом конституційної юрисдикції є Конституційний Суд України [9].

Як зазначає вчена Н. Камінська, загалом обсяг компетенції органів конституційної юрисдикції іноземних держав значно відрізняється від компетенції Конституційного Суду України, що потребує модернізації [5, с. 46]. Вчений О. В. Константний розглядає Конституційний Суд України як незалежний орган конституційного правосуддя з особливими гарантіями незалежності його суддів. Такий суд уповноважений розглядати найскладніші та найважливіші для держави і суспільства конституційно-правові спори, а також формувати преюдиційну конституційно-правову доктрину захисту основних прав і свобод людини [6, с. 85].

Конституція України, Закон України «Про Конституційний Суд України», Постанова Конституційного суду України «Про Регламент Конституційного Суду України» та низкою інших правових актів регулюється діяльність Конституційного Суду України, у сферу компетенції якого входить контроль за конституційністю законів, які приймає Верховна Рада України та Верховна Рада АР Крим, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України та інших правових документів.

Окрім цього, до сфери компетенції Конституційного Суду України належить офіційне тлумачення положень Конституції та законів України, що має обов'язкову силу для всіх органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та громадян. У 2016 року був уведений інститут конституційної скарги, що ознаменувало можливість громадян України звертатися до Конституційного суду з конституційними скаргами, якщо вважають, що їхні конституційні права і свободи були порушені.

Висновки. Отже, беручи до уваги історичний огляд передумов становлення та розвитку органів конституційної юрисдикції в країнах Європи та в Україні, досліджуючи позиції провідних вчених у цій галузі, аналізуючи положення конституцій, ми можемо дійти до наступних висновків:

1. Диференціація моделей конституційної юрисдикції: Європейський досвід демонструє різноманітність моделей організації конституційної юрисдикції. Від спеціалізованих конституційних судів (як у Німеччині, Італії та Іспанії) до загальних судів з повноваженнями конституційного контролю (як у Скандинавських країнах). Такий підхід дозволяє адаптувати конституційний контроль до національних особливостей правової системи кожної держави.

2. Ефективність конституційного контролю: Незалежно від моделі, основною метою конституційної юрис-

дикції є забезпечення верховенства конституції, захист основоположних прав і свобод громадян, а також підтримка правового порядку. Європейський досвід свідчить про високу ефективність таких інститутів у зміцненні демократичних засад та захисті прав людини.

3. Особливості української практики: В Україні конституційна юрисдикція здійснюється Конституційним Судом, що відповідає європейським стандартам. Проте на практиці існують виклики, пов'язані з політичною незалежністю суддів, ефективністю виконання рішень та доступністю для громадян. Це вимагає подальшого вдосконалення законодавства та процедур.

4. Співвідношення з європейськими моделями: Досвід європейських країн може бути корисним для України в контексті вдосконалення конституційної юрисдикції. Зокрема, корисним може бути вивчення практик, які забезпечують незалежність судової влади, підвищення прозо-

рості та підзвітності суддів, а також механізмів захисту конституційних прав.

З огляду на ці висновки, важливим є: а) посилення заходів щодо забезпечення політичної незалежності суддів Конституційного Суду; б) впровадження інституційних механізмів для забезпечення ефективного виконання рішень Конституційного Суду України; в) спрощення процедур для громадян, що бажають оскаржувати порушення своїх конституційних прав; г) підвищення професійної компетентності: розширення програм підготовки суддів та працівників судових органів з акцентом на європейські стандарти та практики.

Загалом, вивчення європейського досвіду організації конституційної юрисдикції та адаптація найкращих практик може значно підвищити ефективність і дієвість Конституційного Суду України, сприяючи зміцненню демократії та верховенства права в країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Andreas Lienhard, 'The Swiss Federal Supreme Court: A Constitutional Assessment of Control and Management Mechanisms' [2008] 2(2) International Journal For Court Administration 43–55.
2. Thomas Fleiner and Lidija Basta Fleiner, Constitutional Democracy in a Multicultural and Globalised World (Springer 2008) 619-620
3. Бичков І. Кельзенівська модель конституційної юрисдикції як теоретична основа європейської системи конституційного правосуддя. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 131–136. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/271/256> (дата звернення: 27.05.2024).
4. Бориславська О. Конституційна юрисдикція в умовах європейської моделі конституціоналізму. *Право України*. 2018. № 4. С. 97–107.
5. Камінська Н. Компетенція органів конституційної юрисдикції: порівняльно-правовий аналіз і перспективи модернізації в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1(25). С. 38–49. URL: <https://ccu.gov.ua/library/kompetenciya-organiv-konstytucijnoi-yurysdyciji-porivnyalno-pravovyy-analiz-i-perspektyvy> (дата звернення: 25.05.2024).
6. Константий О. В. Проблеми відновлення порушених прав і свобод особи після встановлення Конституційним Судом України неконституційності норм закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 84–87.
7. Конституція Естонської Республіки : Конституція від 28.06.1992 р. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002> (дата звернення: 27.05.2024).
8. Конституція Королівства Нідерланди : Конституція від 17.02.1983 р. : станом на 22 лют. 2023 р. URL: <https://www.government.nl/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands> (дата звернення: 27.05.2024).
9. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 26.05.2024).
10. Павшук К., Кузуб О. Конституційний суд України як орган конституційної юрисдикції та його роль в механізмі реалізації і захисту конституційних прав та свобод людини й громадянина. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 2. 78–87.
11. Шевчук С. В. Основи конституційної юриспруденції [Текст] / С. Шевчук; наук. ред. О. В. Петришин. К. : Український центр правничих студій, 2001. 302 с.